

۱۵۶۵۴۲۱

۱/ ۱۶

گفتمان‌ها و خانواده ایرانی: جامعه‌شناسی الگوهای خانواده، پس از مناقشه‌های مدرنیته در ایران

تألیف

دکتر. بهمان عرفان‌منش

دکتر سهیلا صادقی فسایی
(دانشیار دانشگاه تهران)

www.ketab.ir

شماره مسلسل ۹۲۲۰

شماره انتشار ۳۷۸۱

انتشارات دانشگاه تهران

بر شناسه عنوان و نام پدیدآور	صادقی فسایی، سهیلا گفتمان‌ها و خانواده ایرانی: جامعه‌شناسی الگوهای خانواده؛ پس از مناقشه‌های مدرنیته در ایران / تألیف سهیلا صادقی فسایی، ایمان عرفان‌منش.
شخصات نشر شخصات ظاهری فروشنده بک	تهران: دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات، ۱۳۹۵. : ۱۷۴ ص. انتشارات دانشگاه تهران؛ شماره انتشار ۳۷۸۱. 978-964-03-6969-2 :
وضعیت فهرست‌نویسی یادداشت یادداشت یادداشت	فیفا : چاپ دوم. : کتابنامه
موضوع موضوع	خانواده-- ایران-- جنبه‌های جامعه‌شناسی : تجدید-- ایران
شناسه افزوده شناسه افزوده	عرفان‌منش، ایمان، ۱۳۶۸، مؤلف دانشگاه تهران، مؤسسه انتشارات
رده‌بندی کنگره رده‌بندی دیویی شماره کتابشناسی ملی	۱۳۹۶ : ص ۲۳۶ / HQ ۶۶۶/۴ : ۰۶۱ / ۰۹۰۵ : ۴۳۰۰۸

این کتاب مشمول قانون حمایت از حقوق مؤلفان و مصنفان است. تکثیر کتاب به هر روش اعم از فتوکپی، ریسوگرافی، تهیه فایل‌های pdf، لوح فشرده، بازنویسی در وبلاگ، سایت، مجله‌ها و کتاب، بدون اجازه کتبی ناشر مجاز نیست و موجب پیگرد قانونی می‌شود و تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است.

عنوان: گفتمان‌ها و خانواده ایرانی: جامعه‌شناسی الگوهای خانواده؛ پس از مناقشه‌های مدرنیته در ایران
تألیف: دکتر سهیلا صادقی فسایی- ایمان عرفان‌منش
ویرایش ادبی: فرشاد رضوان
نوبت چاپ: دوم
تاریخ انتشار: ۱۳۹۶
شمارگان: ۵۰۰ نسخه
ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران
چاپ و صحافی: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

ISBN: 978-964-03-6969-2

9 789640 369692

«مسئولیت صحت مطالب کتاب با مؤلفان است»

بها: ۱۱۰۰۰۰ ریال

خیابان کارگر شمالی - خیابان شهید فرش مقدم - مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

پست الکترونیک: press@ut.ac.ir - تارنما: <http://press.ut.ac.ir>

بخش و فروش: تلفکس ۸۸۳۳۸۷۱۲

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

فهرست مطالب

ح	مقدمه
۱	بخش اول: مقدمه‌ای بر نسبت گفتمان، الگو و خانواده در ایران
۳	فصل اول: مسئله‌شناسی ارتباط معرفتی و نظری گفتمان، الگو و خانواده
۱۱	فصل دوم: مسئله‌شناسی پژوهش‌های رایج از الگوهای خانواده در ایران
۱۱	۲.۱. پژوهش‌های مربوط به سنج‌بندی خانواده
۱۲	۲.۲. پژوهش‌های مربوط به جمع‌بندی الگوهای موجود از خانواده
۱۳	۲.۳. پژوهش‌های مربوط به بهره‌رسانی از الگو از خانواده با رویکردی جامعه‌شناختی
۱۴	۲.۴. پژوهش‌های مربوط به تغییرات خانوادگی: با تمرکز بر تأثیرات مدرنیته
۱۶	۲.۵. نگاهی به پژوهش‌های مشابه سایر کشورها
۱۸	۲.۶. جمع‌بندی مسئله‌شناسی پژوهش‌ها
۱۹	فصل سوم: مفهوم‌شناسی مؤلفه‌های کلیدی در نظریه‌پردازی از ارتباط گفتمان، الگو و خانواده
۱۹	۳.۱. خانواده و ساختار آن
۲۰	۳.۲. گفتمان و خانواده
۲۱	۳.۳. الگو و الگوی خانواده
۲۴	۳.۴. تحول و تغییر: ابعاد و عوامل
۲۵	۳.۵. مدرنیسم و مدرن شدن
۲۷	۳.۶. فرد و خانواده در مدرنیته غرب: رابطه مفهومی
۳۱	فصل چهارم: تأملی جامعه‌شناختی در اتصال نظری گفتمان، الگو و تغییرات اجتماعی خانواده
۳۱	۴.۱. دوسویگی معرفت‌شناختی مناقشه‌های گفتمان‌ها و الگوها
۳۴	۴.۲. گفتمان‌های الگوهای خانواده در ایران
۳۵	۴.۳. دوسویگی تحولات جامعه با نهاد خانواده
۴۱	بخش دوم: کاوشی در الگوهای خانواده و زمینه گفتمانی آنها در جامعه ایران
۴۳	فصل پنجم: بازنمایی و معرفی الگوها
۴۴	۵.۱. ساختار و روابط درونی الگوی خانواده سنتی (اقتدارگرا و نیمه‌اقتدارگرا)

۵۵.....	۵،۲. ساختار و روابط درونی الگوی خانواده مدرن مدنی (لیبرالیستی)
۵۹.....	۵،۳. ساختار و روابط درونی الگوی خانواده اسلامی - ایرانی
۷۱.....	فصل ششم: تحلیل و بررسی تطبیقی الگوها
۷۴.....	۶،۱. تحلیل توصیفی گفتمان الگوهای سه گانه خانواده
۸۷.....	۶،۲. تحلیل تفسیری گفتمان الگوهای سه گانه خانواده
۱۰۳.....	۶،۳. تحلیل تبیینی گفتمان الگوهای سه گانه خانواده
۱۱۱.....	بخش سوم: تحولات معاصر خانواده ایرانی، واقعیت‌های کنونی و الگوهای سه گانه خانواده
۱۱۳.....	فصل هفتم: نگاه آسیب‌شناختی به تغییرات معاصر و واقعیت‌های کنونی خانواده ایرانی
۱۱۳.....	۷،۱. بررسی اجمالی از جایگاه و منزلت خانواده در ایران پیش از مواجهه با مدرن شدن
۱۱۵.....	۷،۲. ابعاد تحولات تغییرات خانواده ایرانی پس از مواجهه با مدرن شدن
۱۳۵.....	۷،۳. واکاوی وامل و اثر در تغییرات خانواده ایرانی
۱۳۹.....	فصل هشتم: وضع‌شناسی خانواده ایرانی و ارزیابی نظری الگوهای سه گانه خانواده
۱۳۹.....	۸،۱. برداشت‌های سه گانه از وضعیت کنونی خانواده ایرانی
۱۴۱.....	۸،۲. ارزیابی نظری الگوهای سه گانه خانواده در مواجهه با وضعیت کنونی خانواده
۱۵۱.....	سخن پایانی
۱۵۳.....	فهرست منابع

مقدمه

در طول تاریخ نظام اجتماعی ایران، پیش و پس از ورود اسلام، پیوندهای خانوادگی به لحاظ تاریخی و اجتماعی از منزلت بالایی برخوردار بوده، به گونه‌ای که پس از تحولات و تغییرات خانواده در جریان مدرن شدن جامعه، خانواده همچنان نهادی برای پیوند میان «فرد» و «جامعه» بوده است. در سال‌های اخیر و به ویژه در شرایط کنونی، به موازات گسترش مباحث پیرامون لزوم اتخاذ الگوی خاصی برای پیشرفت جامعه ایران، یکی از محورهای مناقشه‌های بین گفتمان‌ها نوع نگرش به برخی از نهادهای بنیادین اجتماعی، همچون سیاست، اقتصاد، آموزش و پرورش و خانواده بوده است.

«الگوسازی» به عنوان یکی از مهم‌ترین کوشش‌های نظری گفتمان‌ها، به لحاظ مفهومی مشتمل بر تتبعات نظری نسبت به مدل‌ها و مدل‌شده در قالب مجموعه‌ای از اعمال و هنجارهای اجتماعی است که با به عاریت گرفتن مفاهیم متعلق به گفتمان مربوط، تلاش می‌کند به جهان اجتماعی معنای ویژه‌ای بدهد و آن را متناسب با اصول و الزومات منطقی خود، بازسازی کند. بنابراین، یک گفتمان از نهادهای اجتماعی الگویی ارائه می‌دهد تا با استعانت از آن «واقعیت اجتماعی» را به الگو نزدیک کند. از این رو، فهم دوسویگی گفتمان‌های موجود در جامعه و الگوهای خانواده به منزله موضوعی مناقشه‌برانگیز و رقابت‌گونه، مستلزم بازنمایی نظری الگوسازی خانواده و همچنین کشف و تفسیر پیش‌زمینه گفتمانی آنهاست.

الگوهای خانواده در سطوح و جنبه‌های مختلفی از جمله مناسبات قدرت در خانواده، وظایف و تکالیف والدین و فرزندان در قبال یکدیگر، کارکرد می‌تواند از موضوعاتی همچون ازدواج و طلاق ترسیم می‌شوند و اغلب ویژگی‌های ساختار خانواده را در درون خود منعکس می‌کنند. یکی از مهم‌ترین مبانی هستی‌شناختی^۱ در الگوهای خانواده، توجه به «اصالت فرد»^۲ (عاملیت) یا «اصالت جمع»^۳ (اصالت جمعی خانواده) است. اصالت فرد یا جمع خانواده، در مباحث «مبانی ساسی خانواده» به معنای درجه و سطح «عاملیت» اعضای خانواده در «ساختار»^۴ خانواده و جامعه است.

سؤال اساسی در کشف رابطه الگو و گفتمانی که الگو از آن برآمده، ناظر به چیستی الگوهای موجود از خانواده ایرانی و نگرش آنها به ساختار و روابط درون خانواده است. برای پاسخ به مسئله مذکور، باید در رویکرد نظری، روشی و تحلیلی ملاحظاتی را اعمال کرد. به لحاظ نظری، لازم است تا با فراتر رفتن از

1. Ontological Principles
2. Individualism
3. Agency
4. Collectivism
5. Structure

رویکرد کارکردگرایی ساختاری^۱ یا مطالعات کلاسیک خانواده با رهیافت جنسیتی^۲، همزمان دو دسته از نظریات بررسی شوند: اول، نظریاتی که به نقش گفتمان‌های جامعه در ایجاد الگوی خانواده اهتمام داشته‌اند و تلاش کرده‌اند تا برای ایجاد انگیزش در کنشگران از طریق ارائه الگوی خانواده به آنها، نظریه‌ورزی کنند؛ دوم، نظریاتی که به رابطه متقابل تحولات جامعه و خانواده می‌پردازند. به لحاظ روش-شناسی، لازم است تا ضمن توجه به بازخوانی متون، تحلیل و طبقه‌بندی آنها، الگوهای خانواده را به-مثابه نتیجه تجربی و عینی یک گفتمان تحلیل کرد. سپس می‌توان در سطح تحلیل، به تفسیر هر کدام از الگوهای خانواده مبادرت کرد. در ادامه و پس از تحلیل گفتمان الگوهای خانواده، شایسته است تا ضمن ترسیم سیمای کنونی این نهاد و برداشت‌هایی که از وضعیت فعلی خانواده ارائه شده است، هر یک از الگوهای خانواده با در نظر گرفتن معیارهایی همچون توجه به اعتدال و تناسب، توجه همزمان به اصالت فرد و جمع، داشتن قابلیت حفظ عناصر سودمند پیشین و توانایی جذب تغییرات مقتضی مناسب، توجه به بویات رابطه بین نسلی در خانواده و نظایر آن ارزیابی نظری شوند.

علی‌الاصول، زمانی می‌تواند الگوی پیشرفت در یک جامعه با مؤلفه‌های دینی و فرهنگ ملی دست یافت که پیش از آن بستر بین‌الگو در دو زمینه مهیا شده باشد: اول، بستر معرفتی آن که نیازمند نظریه‌ورزی بر مبنای عناصر بستر شناختی و معرفت‌شناختی هویتی جامعه در ساحت علوم انسانی و اجتماعی است؛ دوم، بستر اجتماعی و فرهنگی که در برجسته‌ترین حالت، در «سبک زندگی»^۳ تجلی می‌یابد. تناسب میان سبک زندگی و پیشرفت جامعه در سطح کلان در یکدیگر بی‌تأثیر نیستند؛ به‌عنوان مثال، رواج سبک‌های زندگی لیبرالیستری در جامعه‌ای تداوم می‌یابد و متناظر با جامعه‌ای است که ساختار و زمینه معرفتی آن نیز بر مبنای ایده‌های میب‌یستی شکل گرفته باشد. در این میان، نهاد خانواده در کانون سبک زندگی قرار دارد. به عبارت دیگر، هرگونه نظریه‌پردازی برای ارائه سبک زندگی مطلوب، مستلزم فهم ژرفی از خانواده است. از این‌رو، تلاش علمی و پژوهش نظری در زمینه خانواده ایرانی ضرورت مضاعفی دارد.

بر این اساس، شایسته است نخست، مسائل اجتماعی و فرهنگی ناشی از وضعیت کنونی واکاوی و سپس به پردازش نظری اهتمام شود. این کتاب نیز در همین زمینه، برای شناسایی آسیب‌های موجود در خانواده، به ضرورت توجه به گفتمان‌هایی معطوف است که به الگوسازی از نهاد خانواده ایرانی پرداخته‌اند. بازنمایی الگوهای خانواده در بستر آسیب‌شناسی تأثیرات مدرن شدن بر خانواده ایرانی انجام گرفته است؛ به دلیل اینکه تقویت نهاد خانواده و درک جامع‌تر از چشم‌انداز خانواده ایرانی نیز در گرو شناخت علمی آسیب‌های ناشی از مدرن شدن است.

کتاب حاضر، بر اساس نیازهای مذکور و ضرورت توجه مضاعف به نهاد خانواده ایرانی نگاشته شده است. خلا کتاب‌های جامعه‌شناسی خانواده نیز یکی از مهم‌ترین انگیزه‌های تألیف بوده است. محتوای کتاب برای دانشجویان مقاطع کارشناسی و کارشناسی ارشد در گرایش‌های رشته علوم اجتماعی به‌ویژه جامعه‌شناسی و پژوهش علوم اجتماعی و همچنین رشته‌های مطالعات خانواده و مطالعات زنان مفید خواهد بود.

در پایان از مرکز مطالعات و تحقیقات زنان دانشگاه تهران و از نظرها و پیشنهادهای آقایان حجت‌الاسلام دکتر حسین بستان (عضو هیأت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه)، دکتر محمدمهدی لبیبی (پژوهشگر خانواده)، دکتر حامد حاجی حیدری (عضو هیأت علمی دانشگاه تهران) و دکتر علی‌رضا حسینی تبریزی (نماینده محترم دانشکده علوم اجتماعی در مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران) تقدیر و سپاس می‌شود. همچنین، از طراح جلد کتاب، آقای محمدحسن عرفان‌منش، سپاسگزاری می‌شود.

دکتر ایمان عرفان‌منش
(دانش‌آموخته دانشگاه تهران)

دکتر سهیلا صدوقی فسار
(عضو هیأت علمی گروه جامعه‌شناسی
دانشگاه تهران)

www.keelab.ir